

Documente tipărite în evul mediu și în primele decenii ale epocii moderne cu privire la Biserica Ortodoxă Română

ALEXANDRU LIGOR

Se cuvin înainte de toate câteva precizări, cu deosebire de ordin cronologic. Ne ocupăm în principal de actele imprimate în perioada 1642–1830 privitoare la Biserica Ortodoxă Română, limitându-ne la unele constatări argumentate – vroom noi – prin exemple concludente, deci, neîngăduindu-ne a intra în numeroasele detalii ale problemicii date. De la 1642, căci, de atunci datează – se știe – cel mai vechi act tipărit cu referire directă la domeniul pe care îl abordăm. Până la 1830, dată convențională, desigur; atunci ne aflăm în epocă modernă și nu în anii imediat următori debutului acesteia. Considerăm că, începutul evului nou nu-i anul 1821, după cum opinează unii cercetătorii (un singur an să despartă, la noi, două vremi total deosebite, și el să fie atât de târziu?), ci, se petrece în anii de după reformele lui Constantin Mavrocordat (desființarea șerbiei, cu precădere), atât de apropiati răscoalei lui Horea ori „Supplex-ului”. Cu observația că, mai cu seamă în domeniul cultural, semne ale înnoirii, e drept firave, se fac simțite în societatea românească, cu mult timp înainte. Așa se explică și alegerea titlului de mai sus. Pentru deceniile următoare lui 1830 ne propunem doar unele observații ca puncte de sprijin pentru comparații.

De asemenea, credem că sunt necesare câteva notații asupra catalogării și editării unor atare categorii de documente, ca și asupra istoriografiei date. O facem mai întâi din respect pentru cercetătorii, editorii și bibliografii actelor în discuție, dar și pentru a sesiza unele lacune în modul de abordare a domeniului dat. Știm că vom fi departe de o alcătuire bibliografică pretențioasă, comentată, că, din nefericire, nu putem aminti pe toți cei care au abordat subiectul actelor tipărite în vechime, că observațiile noastre nu vor cuprinde toate datele esențiale în materie de evoluție în timp a elaborării și imprimării documentelor care ne preocupă, dar, mai ales, în ceea ce privește conținutul lor, judecat și prin prisma împrejurărilor istorice specifice fiecărei date de emitere a mărturiilor.

Un catalog general, cuprinzător (termenul din urmă poate fi socotit întrucâtva nefiresc pentru o atare întreprindere) al documentelor tipărite în trecutul mai îndepărtat, la noi, sau altunde, dar care să ne privească direct, nu există (pornindu-se de acest instrument științific de lucru s-ar fi înlesnit mult cercetarea propriuzisă cum ar fi o lucrare de sinteză, specială, privind istoricul acestui interesant domeniu).

Și totuși, aceste acte, în majoritate covârșitoare, sunt cunoscute, chiar dacă nu întotdeauna în întreg cuprinsul lor. Unele – cele mai multe – ne sunt prezentate în rezumat, prin intermediul unor obișnuite instrumente de lucru, cum sunt cataloagele, bibliografiile și inventarele de documente sau de tipărituri vechi, întocmite în bună parte pe provincii istorice, pe anumite perioade de timp ori pe criteriul destinătorului, de regulă unele instituții – biblioteci, arhive, muzee. Altele sunt cu-

prinse în colecții de izvoare de natură diversă, nu numai diplomatice sau sunt risipite în studii de mai mică sau mai mare întindere, închinată îndeosebi istoriei tiparului, bisericii, culturii în general.

Preocupări în această privință a avut, încă în vechime, unul dintre reprezentanții de frunte ai Școlii Ardelene, anume Gheorghe Șincai. Astfel, în *Hronica românilor* autorul face trimitere și la unele acte tipărite în perioada 1653–1659 în Transilvania, mai precis la diplomele emise de principele Gheorghe Rákóczy al II-lea, care, la rugămintea mitropolitului de Bălgrad (Alba Iulia). Simion Ștefan, acorda scutire de dări preoților români (se amintesc, tot acolo, înscrisurile predecesorilor săi). La aceste documente se va referi mai târziu și Timotei Cipariu, punând în discuție noi și interesante date, atât în *Acte și fragmente*, cât și în *Crestomație sau analecte literare*.¹

Nu puține acte imprimate în evul mediu și în prima parte a epocii noi, importante, au făcut obiectul cercetării și editării de către cunoscuți, oameni de cultură de la finele secolului XIX și de la începutul veacului nostru, dintre care amintim pe Ilarion Pușcariu², Constantin Erbiceanu³, Nicolae Iorga (în special hrisoavele domnești din 1714, 1742, 1756 cu privire la mănăstiri și locuitorii de pe domeniile acestora)⁴, Sterie Stinghe⁵ apoi Al. T. Dumitrescu, cel mai important cercetător al foilor volante conservate la Biblioteca Academiei Române⁶, T. G. Bulat⁷, Ștefan Ciobanu⁸, Andrei Veress⁹, I. Peretz¹⁰, Al. David¹¹, iar în anii mai apropiați nouă, Emil Vărtosu¹², Paul Mihail (ultimul adaugă relativ recent documentelor basarabene publicate mai de mult un important număr de mărturii de același gen, privitoare la viața religioasă românească, în special cărți de preoție)¹³, Daniela Poenaru

¹ Ioan Bianu, Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche*, vol. I, București, 1903, p. 206. Ulterior va apare ca autor și Dan Simonescu. (În continuare se va cita B.R.V.).

² Ilarion Pușcariu, *Documente pentru limbă și istorie*, vol. I–II, Sibiu, 1889, 1897, passim.

³ Constantin Erbiceanu, *Enciclica canonică a episcopului de Râmnic Filaret. Urmată de comentarii canonice privitoare la ea*, în „Biserica Ortodoxă Română”, XV (1891–1892), p. 403–421, 507–511, 626–657.

⁴ Nicolae Iorga, *Două hotărâri domnești din secolul al XVIII-lea*, în „Noua revistă română”, II (1900), p. 352–354; idem, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. III, București 1901, p. 94; idem, *Câteva acte privitoare la biserica Bucovinei și Moldovei* în „Biserica Ortodoxă Română”, I, II (1934), nr. 11–12, p. 729–730.

⁵ Sterie Stinghe, *Documente privitoare la trecutul românilor din Schei*, vol. I–IV, Brașov, 1901–1903, 1906, passim.

⁶ Al. T. Dumitrescu, *Foi volante din colecțiunea Academiei Române, 1642–1806*, București, 1912.

⁷ T. G. Bulat, *O carte de diaconie*, în „Biserica Ortodoxă Română”, XLI (1922–1923), p. 376–377.

⁸ Ștefan Ciobanu, *Cultura română în Basarabia sub stăpânire rusă*, în „Glasul țării”, Chișinău, 1923, p. 57, 64, 153.

⁹ Andrei Veress, *Orânduilele românești vechi tipărite în Ardeal, 1744–1848*, în „Revista Arhivelor”, I–II (1924–1926), passim.

¹⁰ Ion Peretz, *Curs de istoria dreptului românesc*, IV, *Hrisoavele domnești*, București, 1931, p. 57–71.

¹¹ Al. David, *Tipărituri române în Basarabia sub stăpânire rusă (1812–1918)*, extras din „Revista Societății de istorie și arheologie bisericească”, I, Chișinău, 1934, p. 40, 54–56, 69, 72, 73.

¹² Emil Vărtosu, „Ocolnica” tipărită de Constantin Nicolae Mavrocordat, în „Mitropolia Olteniei”, XXII (1970), nr. 1–2, p. 66–68.

¹³ Paul Mihail, *Tipărituri românești în Basarabia de la 1812 până la 1918*, București, 1940, p. 29–32, 47; idem, *Contribuții la Bibliografia românească veche, 1785–1830*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol””, XXI, Iași, 1984, p. 501–528; XXII (1985), nr. 2, p. 579–778; idem, *Vechi tipărituri românești (1831–1871)*, ibidem, XXV (1988), nr. 2, p. 909–947.

(Barbu)¹⁴, I. Seraficeanu¹⁵, Ioan Beju¹⁶, G. Hâncu¹⁷, Dan Simonescu¹⁸. În revistele bisericești se regăsesc și alte contribuții în acest sens¹⁹.

Lucrarea care rămâne fundamentală, inclusiv în privința temei ce ne interesează acum, este *Bibliografia românească veche*, datorată lui Ioan Bianu, Nerva Hodoș și Dan Simonescu²⁰. Contribuțiile la B.R.V. (unele, adunate în anul 1973 de Daniela Poenaru în volum, cu o bogată bibliografie)²¹ nu i-au știrbit *Bibliografia* din prestigiu, ci i-au adăugat noi date.

Cei preocupați de documentele imprimate în vechime în limba română (care privesc însă numai Ardealul) au la îndemână un excelent instrument științific de lucru editat în anul 1981, rezultatul colaborării dintre Aurel Răduțiu și Ladislau Gyémánt²². Din cele 622 acte aici rezumate, cu mențiuni de tot folosul privind locul conservării arhivaliilor, edițiile etc., nu puține ne interesează acum în chip special.

Au văzut lumina tiparului în ultima vreme mai multe cataloage ale cărților vechi românești, însemnând și elemente care, de asemenea, ne preocupă în clipa de față. Ne vom rezuma a aminti ultimul catalog, editat în cursul anului 1992, la Suceava. Este menționat acolo și un act emis de Iacov, mitropolitul Moldovei din secolul al XVIII-lea, tipărit în limba română²³.

În cercetarea documentelor vechi, manuscrise sau tipărite, un rol însemnat l-a avut cunoscutul profesor universitar și arhivist de seamă, Aurelian Sacerdoțeanu. El a adus în discuție, pentru întâia oară la noi, într-un studiu special, chestiunea formularului diplomatic românesc.²⁴ Fără să ne propunem cu acest prilej reluarea ideii formularului diplomatic, sub toate aspectele lui, desigur complexe, totuși avem a exprima succint un punct de vedere, oprindu-ne cu deosebire asupra actelor tipărite. Fără doar și poate, majoritatea covârșitoare a documentelor și, primordial cele care au ca emitent o instituție, (domnia, patriarhia, mitropolia, episcopia etc.) au folosit la noi sau aiurea, dacă nu întotdeauna ca repere schematice importante, atunci, ca mărunt reazăm, în practica de zi cu zi de întocmire a actelor ulterioare. Puține sunt însă mărturiile directe, originale, din vechime, care să se fi conservat până astăzi pe plan universal chiar, nu numai la noi, constituite în chip special, explicit spre a servi drept schemă (formulă) pentru textele mărturiilor diplomatice de mai târziu. Înțelegem prin cele două cuvinte apropiate – „formular diplomatic” și tipul de acte multiplicat prin tipărire, cu spații libere (albe) rezervate

¹⁴ Daniela Bratu, *Câteva tipărituri necunoscute*, în „Mitropolia Olteniei”, X (1957), nr. 9–10, p. 663–669; Daniela Poenaru, *Contribuții la Bibliografia românească veche*, în „Glasul bisericii”, XXI (1962), nr. 3–4, p. 376–378.

¹⁵ I. Seraficeanu, *Adăogiri și îndreptări la B.R.V.*, în „Biserica Ortodoxă Română”, LXXVIII (1960), nr. 11–12, p. 1126–1128.

¹⁶ Ioan Beju, *Tipărituri vechi românești necunoscute*, în „Mitropolia Ardealului”, IX (1964), nr. 1–2, p. 67–68.

¹⁷ G. Hâncu, *Cartea românească veche în Biblioteca „V. A. Urechia”*, Galați, 1965, p. 50–51.

¹⁸ Dan Simonescu, *Cca mai veche colecție tipărită de documente românești*, în „Mitropolia Olteniei”, XXII (1970), nr. 5–6, p. 463–523.

¹⁹ Vezi, de exemplu, „Biserica Ortodoxă Română”, CVII (1989), nr. 3–4, p. 129.

²⁰ B.R.V., vol. I–II. București, 1903–1944, passim.

²¹ Daniela Poenaru, *Contribuții la Bibliografia românească veche*, Târgoviște, 1973, p. 11, 25–27, 82, 112, 124–125, 224.

²² Aurel Răduțiu, Ladislau Gyémánt, *Repertoriul actelor oficiale privind Transilvania tipărite în limba română, 1701–1847*, București, 1981.

²³ Olimpia Mitric, *Cartea românească, 1643–1830*, Catalog, Suceava, 1992. Vezi și mențiunea din „Revista muzeelor” III (1992), p. 67–69.

²⁴ Aurelian Sacerdoțeanu, *Formularul în diplomatică română*, în „Revista Arhivelor”, V (1942), nr. 1, p. 246–248.

în câmpul documentului pentru a fi completate ulterior, în manuscris, cu date anume, de natură diversă: onomastică, toponimică, calendaristică și nu numai, neasemănătoare, firește, de la un înscris la altul (spre pildă, „cărțile” de hirotonire). Limitându-ne la aria actelor tipărite, avem a constata și numeroase mărturii documentare integral tipărite.

Repetăm, cel dintâi act ieșit de sub teascurile de la noi datează din anul 1642²⁵. Tipărit la Mănăstirea Trei Ierarhi din Iași, în vremea domniei lui Vasile Lupu, în limba greacă. Actul privește viața religioasă, anume, cuprinde hotărârile Sfântului Sinod întrunit în Moldova – locul desfășurării dezbaterilor teologice, ca și locul imprimării actului în cauză constituie dovada peremptorie a prestigiului țării și Bisericii Ortodoxe Române – luate de o seamă de teologi din Constantinopol, Rusia și Moldova pentru afurisirea capitelor lui Chiril Lukaris patriarhul, ca făcând parte din erezia calvină.

Ca dată de emitere și nu de imprimare, însă, cel mai vechi document tipărit este hrisovul lui Matei Basarab „scos din condicele sfintei mitropolii, care din porunca cinstitului divan s-au dat de a să tipări acum întâia oară” în anul 1830. Scos, citim tot acolo, „cu blagoslovenia preasfințitului iubitului de Dumnezeu, episcop Râmnicului ce este ocârmuitor sfintei mitropolii chiriu chir Neofit”²⁶.

Comparând numărul actelor imprimate (în legătură cu Biserica Ortodoxă Română, dar nu numai), datând din secolul al XVII-lea, cu cele din veacurile următoare, avem a observa o diferență considerabilă. De la câteva acte (înțelegem, ediții, nu exemplare) din anul 1642, apoi din 1653–1659 (pentru această din urmă perioadă numărul ni-l închipuim foarte redus, exact nu-l precizează nici Șincai nici ceilalți cercetări următori lui, iar originalele azi nu se mai cunosc), se va ajunge în veacul următor la circa 40 (ne referim, iarăși, la ediții), cifră care este însă depășită chiar și de aceea corespunzătoare documentelor imprimate în numai cele trei decenii de la începutul secolului al XIX-lea.

Cele mai multe dintre tipăriturile de acest fel privesc Transilvania, nivelul ei de dezvoltare, în general, fiind mai ridicat decât cel al celorlalte două provincii românești. Considerabil va fi numărul actelor tipărite la mijlocul veacului trecut, adică în vremea lui Alexandru Ioan Cuza. Este această creștere numerică, ea însăși, un semn – nu unul oarecare – al progresului, în ansamblu al societății românești, inclusiv pe plan cultural, tehnic, al interesului sporit pentru reglementări deosebite în viața bisericii, al însemnătății instituției ca atare.

Cele mai multe acte tipărite în legătură cu viața religioasă în complexitatea ei (instituția ca atare, slujitorii ei) cuprind elemente specifice diverse: juridice, fiscale, de organizare, de hirotonire ș.a.m.d. Din punct de vedere al emitenților și al tipurilor de acte, avem a constata, printre altele, câteva elemente esențiale pe care le vom insera pe scurt în continuare.

Au fost emise unele dintre documente de către autoritatea ecleziastică (patriarhul de la Constantinopol, mitropoliții și episcopii din Țările Române, bunăoară) și se referă, strict, la viața bisericească. Așa, cărțile de hirotonire sau de diaconie, pastoralele, enciclicile, circularele, cărțile de blestem, instrucțiunile, învățăturile, înștiințările, apoi, uzual și formulele de ectenii (ultimele mai târzii, privesc în exclusivitate Basarabia). Alte acte au fost emise de către autoritățile civile, politice: domnii țărilor române, împărații Austriei și Rusiei sau guvernului transilvan (de către cei menționați la urmă, pentru teritoriile aflate temporar sub domi-

²⁵ B.R.V., vol. I, p. 119, 535–536.

²⁶ *Ibidem*, vol. III, p. 690.

nație habsburgică sau țaristă: Ardealul, Banatul, Basarabia, Bucovina) și poartă denumiri diferite: hrisoave, așezăminte, porunci, în Țara Românească și Moldova și respectiv, decrete și ordonanțe, în special pentru Transilvania.

Distingem și o categorie distinctă de acte asupra cărora ne oprim o clipă. Nu o dată, autoritatea centrală politică din Țările Române extracarpătice – domnul – emite acte solemne, de o însemnătate anume, deci, inclusiv pe cele tipărite, asociindu-și uneori și pe înalții ierarhi (pe mitropolit de cele mai multe ori, pe episcopi câteodată) nominalizându-i chiar, la care se va adăuga, de regulă, binecunoscutul blestem de la finele textului, toate acestea spre a micșora posibilitatea nerespectării conținutului înscrisului, atunci și altcând, cu alte cuvinte, dorindu-se și astfel să se întărească cele acolo conținute, să le dea o putere aparte și prin puterea și prestigiul bisericii. În Transilvania însă, spre deosebire de Țara Românească și Moldova, lucrurile nu stau așa. Fie împăratul, prin decrete, fie guvernul, prin ordonanțe, nu-și aliază reprezentanții bisericii ortodoxe, chiar în cazurile în care textele privesc direct chestiunile specifice instituției ecleziastice, ale înalților ori mai mărunților clerici, spre a conferi actelor emise o autoritate sporită. Imixtiunile autorităților laice, austriece, în chestiunile strict bisericești din Ardeal sunt de cele mai multe ori (mai cu seamă în ceea ce privește Biserica Ortodoxă) directe, chiar brutale.

Vom sesiza același fenomen, diminuat oarecum față de cel întâlnit în Transilvania, dar tot nefericit, la începutul veacului al XIX-lea în teritoriile românești de la est de Prut. Explicația gradului mai scăzut al amestecului conducătorilor laici țariști în problematica strict religioasă din Basarabia se poate afla și în faptul că religia principală din Rusia era tot ortodoxia, ca și la noi, puterea imperială știind a folosi pârghiile bisericii moscovite întru dominație. Dependența bisericii românești basarabene față de puterea de la Petersburg, fie ea laică, fie ea religioasă, se va accentua, însă, cu trecerea timpului.

Actele ce privesc Transilvania, după cum constatau Aurel Răduțiu și Ladislau Gyémánt, pot fi împărțite (din punct de vedere al conținutului) în următoarele categorii: „acte privind raporturile interconfesionale”; „acte privind statutul și obligațiile clerului mirean și monahal”; „acte privind structura organizatorică a bisericii”.²²

Printre cei mai importanți emitenți ai documentelor ce se înscriu în tema noastră, amintim, dintre domnii Țărilor Române, pe Gheorghe Rákóczy al II-lea, Ștefan Cantacuzino, Constantin Mavrocordat, Constantin Racoviță, Mihai Suțu, Ioniță Sandu Sturdza, Grigore Dimitrie Ghica; dintre mitropoliți pe Iacov, Dosithei, Veniamin Costachi, Gavriil al Chișinăului și Hotinului, Dimitrie al Basarabiei; dintre episcopi pe Clement, Filaret, Nectarie, Neofit, toți ai Râmnicului, (de altminteri, tipografia râmniceană este foarte productivă), Gherasim de Huși, Gherasim Adamovici al Transilvaniei, Daniil Vlahovici al Bucovinei; dintre cărturarii români, în special pe reprezentanții Școlii ardeleni (unii fiind și clerici); dintre împărații Austriei pe Leopold I, Maria Tereza, Iosif al II-lea, în fine, dintre țarii Rusiei, pe Alexandru I.

Centrele românești de tipărire a documentelor au fost: Iașii, Bălgradul (Alba Iulia), Clujul, Blajul, Bucureștii, Romanul, Râmnicul, Sibiul, Cernăuții, Chișinăul; Viena și Buda sunt principalele locuri de tipărire, din străinătate, a actelor care privesc subiectul nostru.

²² *Ibidem*, p. 70–75.

Desigur, este riscant să alegi din numeroasele documente tipărite privitoare la Biserica Ortodoxă Română doar câteva, mai importante, chiar și numai pentru exemplificare. O vom face, totuși, având drept criterii esențiale atât conținutul, cât și emitenții lor. Pentru veacul al XVII-lea, înțelegem cele câteva ediții citate deja, ca fiind – toate – și prin raritate, de o însemnătate deosebită.

Dintre cele datând din secolul al XVIII-lea reamintim: decretul împăratului Leopold I al Austriei, din 1701, prin care se asigură românilor din Transilvania dreptul de a se uni cu oricare din cele patru religii recepte sau de a-și păstra propria religie²⁸ (acte ulterioare consemnând raporturile dintre uniți și ortodocși provenite de la Viena și de la guberniul ardelean nu vor fi atât de conciliante, dovădindu-se chiar, cu cât înaintăm în timp, deloc favorabile ultimilor); hrisoavele domnești din 1714, unul prin care era desființată darea văcăritului și era păstrat la Sfânta Mitropolie, urmând a fi citit „de doao ori pe an... în azul tuturor” și privea pe „toți preoții și toate mănăstirile”²⁹, iar celălalt înscrisa scutirea preoților de dăjdi, exceptând „poclonul cel obicinuit, preasfințitului mitropolit și celor doi iubitori de Dumnezeu episcopi, carele iaste pre leage și canonească, pe an 80 ughi de preot”³⁰; așezământul mănăstirilor din <1741>, „ocolnică”, după cum poartă denumirea în epocă;³¹ apoi hrisoavele din 1742 pentru locuitorii de pe moșiile mănăstirești³²; din 1756 pentru vădrărit³³ și cel din anul următor pentru desființarea văcăritului și a cuniței pe vite, cuprinzând blestemul lui Iacov, mitropolitul Moldovei (cu semnătura și frumoasa sa pecete) și al episcopilor Ioanichie de Roman, Dosithei de Rădăuți și Inochentie de Huși³⁴; decretul imperial de la Viena și ordonanțele guberniului Transilvaniei, documentele privind organizarea instituțiilor de învățământ (unele, exclusiv religioase) și conținutul activității acestora, precum școlile ortodoxe din Banat („norma școlară prefăcută de pe limba sârbească în limba daco-românească la anul 1776, care prin mai mare parte a Banatului în școalele cele daco-românești este înrădăcinat”³⁵; sau regulamentul lui Grigore Obradovici din 1806 care prevedea, printre altele, „cum trebuie să se poarte scolastecii către Dumnezeu și în besareacă”, precizând și rugăciunile de la începutul și sfârșitul cursurilor)³⁶, școlile de la Chișinău, Tighina și din alte târguri basarabene unde urmau să profeseze moldoveni „crescuți la seminare” (1823)³⁷, și de la Mănăstirea Trei Ierarhi din Iași unde, la 1828, „se vor pardosi științele începătoare în limbile rumânească și latinească”³⁸.

Am lăsat intenționat la urmă, în această subiectivă și lacunară, totuși, enumerare a actelor, pe cel mai însemnat dintre ele, anume, atât de cunoscuta petiție a națiunii române din Ardeal – „Supplex Libellus Valachorum” (1791). Atât de cunoscută, în detaliile ei, mai cu seamă prin rezultatele remarcabile ale cercetărilor eminentului istoric David Prodan. Și dacă reluăm aici un mic fragment din acest act capital din istoria românilor, o facem cu gândul de a aminti – este, credem, tre-

²⁸ *Ibidem*, p. 76.

²⁹ *Ibidem*, vol. I, p. 492.

³⁰ *Ibidem*, vol. IV, p. 42.

³¹ Daniela Poenaru, *Contribuții...*, 1973, p. 25–26.

³² *B.R.V.*, vol. II, p. 61.

³³ *Ibidem*, p. 134.

³⁴ *Ibidem*, p. 139.

³⁵ Aurel Răduțiu, Ladislau Gyémánt, *op. cit.*, p. 90.

³⁶ *B.R.V.*, vol. II, p. 486–487.

³⁷ *Ibidem*, vol. IV, p. 152.

³⁸ *Ibidem*, vol. III, p. 606.

buință a aminti – că, românii, fie ortodocși, fie uniți, au fost toleranți, au știut să respecte drepturile – inclusiv religioase – ale altor etnii, atât în vreme, pentru ei, de restriște, cât și în timpuri mai fericite. Dar iată cuvintele autorilor petiției care au fost animați de dorința de dreptate: „Clerul acestei națiuni credincios bisericii orientale, fără discriminare dacă gândește sau nu în toate la fel cu biserica occidentală, de asemenea și nobilimea și plebea, atât cea orășenească, cât și cea rurală, să fie socotită și tratată drept în același fel ca și clerul, nobilimea și plebea națiunilor care alcătuiesc sistemul uniunii și să fie părtaşă la aceleași beneficii”³⁹.

Interesante sunt documentele bisericești sau atingătoare la chestiunile instituției ca atare, tipărite în vechime, privite și prin prisma reeditărilor. Așa este hrisovul lui Alexandru Mavrocordat din 28 decembrie 1785. Citim acolo: „Scriu-s-au cel adevărat hrisov la scaunul domniei mele în orașul Iașului întru cea dintâi domnie a noastră în Moldova, de boeriul nostru Șarban logofet de taină. Și apoi s-au dat în stambă *tipografiei bisericești* (subl. n.) de popa Mihai Strilbețchi și exarhu din mitropolia Iașului”. Actul va fi întărit și reeditat (dar și în limba rusă, a ocupantului politic, țarist, deci), în octombrie 1827, în „*Tipografia duhovnicească din Chișinău*, după soborniceasca îndreptare și hotărâre ce s-au făcut pentru rânduiala daniilor de moșii, de vii și locuri de case și vânzări și schimburi și zalogiri și pentru moșiile monastirești”⁴⁰.

Fără îndoială, rămân încă multe semne de întrebare în privința unora dintre documentele tipărite, de pildă, asupra locului și datei de imprimare. Numai cercetările viitoare, mai amănunțite, mai atente, le vor elimina, dacă nu în totalitate, în mare parte, da. Noi ne-am oprit, deocamdată, numai asupra unuia dintre acte, de altfel menționat în *B.R.V.*⁴¹. Cuprinde 32 instrucțiuni pentru preoți. Autorii *Bibliografiei* nu fac vreo referire asupra locului de tipărire, actul însuși neînscrind-l. Parcurgând întregul text, înțelegem că-i emis și imprimat, cu certitudine, în Muntenia. Se amintește, spre exemplu, de „plasă”, ca unitate administrativă sau de „școala preotească din București”. După felul literelor, comparate cu alte texte imprimate, opinăm că actul ar fi putut vedea lumina tiparului la Râmnic sau la București. Fragmentul din document prin care episcopul îi avertiza pe cei care „nu să vor în-deletnici a învăța toată orânduiala bisericească după tipic, după cercetările ce avem a face, să știe cu hotărâre că avem a-l trimite – de unde? întrebăm noi – *la școala preotească din București*” (subl. n.), ne-ar îndemna să eliminăm Bucureștii ca loc al imprimării, el fiind, mai degrabă, Râmnicul, unde ființa atunci un foarte important și productiv atelier tipografic și episcopi deosebit de activi. Deci, mai puțin probabil Bucureștii deoarece – reluăm – acolo era „*trimis*” (din alt loc, s-ar înțelege), drept pedeapsă, cel îndărătnic la învățătura bisericească.

Documentele tipărite în vechime privind Biserica Ortodoxă Română sunt însemnate mai întâi, desigur, prin conținutul lor, care nu poate fi judecat decât în contextul istoric dat, fiind ele unele dintre temeiurile cunoașterii vieții religioase de la noi, de surprindere a modului de organizare a bisericii și a statutului ei și slujitorilor ei, pe diverse trepte de dezvoltare a societății românești. Ele contribuie, de bună seamă, la cunoașterea bogăției spirituale din trecut, sunt sprijin al cunoașterii istoriei limbii române, a tiparului, ca artă și meșteșug.

³⁹ David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, ed. nouă, refăcută, București, 1967, p. 508–509.

⁴⁰ *B.R.V.*, vol. II, p. 306; vol. III, p. 565–566.

⁴¹ *Ibidem*, vol. III, p. 363.

De cele mai multe ori, însă, furați de însemnătatea conținutului documentelor, nu luăm atât cât s-ar cuveni în seamă valoarea artistică a acestor mărturii. Treceam nu o dată indiferenți pe lângă literele îngrijite, limpezi, ale unui text, neglijând chiar și inițialele ales ornate. Greșit s-a socotit, prin lipsa din studiile de specialitate, din chiar sintezele de istoria artei, recente sau relativ recente, a unor mențiuni exprese asupra reprezentărilor artistice din actele imprimare, vechi, că armențele, frontispiciile, monogramele și sigiile acestora sunt de ignorat din punct de vedere al actului creației (nu pur documentar, desigur). O mai atentă cercetare a acestor izvoare ne conduce spre un cu totul alt punct de vedere. În acest sens aducem în discuție doar câteva acte, rezervându-ne dreptul de a reveni asupra subiectului într-o tratare mai largă, de sinteză, asupra documentelor vechi tipărite, nu numai asupra acelor privitoare la Biserica Ortodoxă Română, poate chiar într-o abordare specială a creațiilor artistice în domeniu.

Ne amintim de actul ieșean din 1642, cu frumoasa stemă a Moldovei, cu frontispiciul reprezentând pe Maica Domnului cu copilul Iisus Cristos în brațe, între doi îngeri (dintre gravurile vremii, ale documentelor, se înțelege, neîndoind, cea mai valoroasă), de hrisovul domnesc, tot moldovean, din anul 1793, tipărit de preotul Mihalache și de Gherasim tipografic, care cuprinde – fapt artistic și documentar cu semnificații anume în privința ideii de unitate – stemele împreunate ale Moldovei și Țării Românești⁴², de inițialele ornate ale numeroaselor foi volante, unele rare azi, spre a ne pune măcar întrebarea dacă sunt demne de interes ori nu pentru o mai amănunțită istorie a artei? Noi credem că da, fiind ele, unele, mici opere de artă, ori, altele, opere de artă în miniatură.

⁴² *Ibidem*, vol. II, p. 353.